

Седам мора и три океана (друга књига): о декриптовању рукописа Јелене Ј. Димитријевић¹

Рад даје увид у процес декриптовања и садржај друге, необјављене књиге путописа *Седам мора и три океана* српске списатељице Јелене Ј. Димитријевић. У првом делу су детаљно и систематски изложене етапе, изазови и тешкоће у декриптовању рукописа Јелене Димитријевић на коме је радило шест истраживача са пројекта *Књиженство*. У другом делу дата је прегледна анализа декриптованог текста с освртом на кључна места поетике и естетике Јелене Димитријевић. У првом плану, намера је да се покажу интерпретативни резултати тог тимског рада на једном заборављеном рукопису. Најзад, крајњи циљ рада је да се настави афирмација богатог књижевног опуса те српске књижевнице и светске путнице која последњих година завређује све више пажње како уже стручне тако и шире читалачке публике.

Кључне речи: декриптовање, рукопис, читање, Индија, Јелена Димитријевић

О животу и књижевном раду Јелене Ј. Димитријевић (1862–1945) већ је доста речено у низу савремених тумачења – студија, чланака, докторских дисертација, разних написа – тако да је данас, у нашем дигиталном XXI веку, та даровита и умна ауторка значајно померена са маргине књижевне историје. О томе можда најбоље сведочи њена одредница у бази података *Књиженство* која је једна од најпотпунијих и најисцрпнијих у погледу биобиблиографског садржаја. Забележено је 12 монографија, 23 чланка и 5 наслова из некњижне грађе Јелене Ј. Димитријевић, а када је о плодној рецепцији реч, за живота ауторке база бележи 11 референци, док је тај број много већи након смрти ауторке: чак 50 наслова (научних студија, зборника радова, критичких текстова, чланака у периодици, па и један роман!) посвећено је тој српској списатељици од којих је већина из XXI века.² Јелена Димитријевић је свакако једна од перјаница српске женске књижевности XX века, неправедно и неосновано запостављена у

деценијама након Другог светског рата, да би своју заслужену ревалоризацију доживела у нашој епохи дигиталне хуманистике.

У време када је име Јелене Димитријевић било изостављано из српске, то јест југословенске лексиконске грађе, оно се, на другом крају Европе, ипак нашло у општем *Речнику књижевности* аутора Филипа ван Тигема (Philippe van Tieghem) који је објављен 1968. године. Уласком у један француски речник светске књижевности, Јелена Димитријевић је потврдила свој истински статус списатељице која, како животом тако и књижевним радом, надилази оквири националне књижевности. Ван Тигем издваја четири главне књижевне врсте које обележавају њено стваралаштво: то су поезија „оријенталног мириса“, затим приповетке, роман *Нове*, и најзад „изванредни“ путописи.³

Поред сјајног путописа *Нови свет или У Америци годину дана*, издваја се последњи и најобимнији путописни текст Јелене Димитријевић *Седам мора и три океана – путем око света* који као круна сумира сва ауторкина (интер)национална и космополитска осећања и размишљања. Друга књига тог путописа је, нажалост, остала необјављена, а рукопис се чува у Народној библиотеци Србије у Београду под сигнатуром Р 540. Пошто је прва књига већ доживела своје поновљено издање (Лагуна, 2016), у циљу даљег афирмисања стваралаштва Јелене Димитријевић код стручне и шире читалачке публике, на ред је коначно дошла и друга књига: наиме, као неминован задатак поставило се откривање рукописа другог дела светског путописа и организовање његовог декриптовања, то јест пребацивање текста у куцани, електронски формат ради његовог очувања за будућа ишчитавања и тумачења. Тај посао убрзала је чињеница да је рукопис у доста лошем стању, са оштећеним, пожутелим страницама, разливеденог или избледелог мастила.

О декриптовању рукописа

Тим професора и истраживача окупљених око часописа и базе података *Књиженство* преузео је на себе овај тежак и одговоран задатак на иницијативу професорке Биљане Дојчиновић, руководитељке пројекта *Књиженство*. Народна библиотека Србије и одељење „Посебни фондови“ омогућили су скенирање свих постојећих страница рукописа, што је на крају чинило 482 фајла-страница. Декриптовање је обављено у четири велике етапе: од 15. маја до 15. јула 2017, затим од

1. септембра до 1. децембра 2017, од 27. фебруара до 27. маја 2018, и најзад од 11. септембра до 11. новембра 2018. године. На рукопису је интензивно радило шест истраживача: три члана пројекта – др Снежана Калинић, мср Жељка Јанковић и др Владимир Ђурић, као и три стипендисткиње Министарства просвете, науке и технолошког развоја мср Марија Булатовић, мср Радојка Јевтић и мср Вишња Крстић.⁴

Организација материјала, планирање и руковођење процесом декриптовања поверени су Владимиру Ђурићу. У свакој од четири етапе декриптовања сваки истраживач је добио да растумачи у задатом року по 20 фајлова-страница. Треба рећи да је декриптовање олакшано самом чињеницом да су истраживачи радили са добро скенираним материјалом (за шта дугујемо велику захвалност Народној библиотеци Србије), тако да је рукопис лако могао да се увелича и до 200 или 300%, а некад би помогла и одштампана верзија. Пошто би сви предали своје верзије прекуцаног текста, Владимир Ђурић би приступао обједињавању делова у једну кохерентну целину. Уз то, Владимир Ђурић је још једном критички и рецензентски пролазио кроз све делове рукописа разрешивши бројна спорна места и нелогичности.

Међутим, и даље постоје *лакуне*, јер су поједина места рукописа изузетно нечитљива, што због лошег квалитета или штедне папира, што због материјалних оштећења, што због разливеног или избледелог мастила, мрља од течности, што због ауторкиног брзописа итд, али има и оних белина које је ауторка сама оставила – вероватно у немогућности да се тренутно сети неког податка, тако да је празнина на крају остала. Марија Булатовић и Владимир Ђурић су у фуснотама уносили и додатна објашњења – *гlose* које су у вези са мање познатим или адаптираним речима: такве интервенције у куцаном тексту обележене су са „*прим. рец.*“ да би се разликовале од оригиналних ауторкиних за које је примењена уобичајена ознака „*прим. аут.*“. Најзад, треба истаћи да су сви ангажовани чланови пројекта као и стипендисткиње Министарства просвете помагали једни другима у одгонетању тешко читљивих места. Захваљујући том колективном духу и максималној посвећености највећи део рукописа је успешно дешифрован.

Први и основни корак у самом процесу декриптовања јесте *формална анализа* рукописа. Било је неопходно упознати се са свим специфичностима исписивања појединих графема, великих и малих слова које ауторка има обичај да калиграфски украси, што се показало као отежавајућа околност у овом послу. Како је приметила Снежана Калинић, било је потребно поново се „описменити“, то јест научити азбуку Јелене Димитријевић. Ауторка пише ћирилицом писаним словима, али каткад је

„меша“ са латиницом (на пример, чест је уплив малог латиничног *m* и великог латиничног *H*) што је вероватно узроковано учесталим коришћењем страних речи које Јелена Димитријевић некад фонетски прилагоди српској ћирилици, а некад остави у оригиналу на латиници (најчешћи је уплив енглеског језика).⁵ Дакле, најтеже је било, према мом искуству, утврдити „лични опис“, „идентитет“ сваког писаног, великог и малог, латиничног и ћириличног слова. Након што је то једном утврђено и похрањено у меморији истраживача, у даљем читању ће се лако, или бар лакше препознати одређена графема-глас. Наравно, услед брзине писања, неравне подлоге и других непогодности, често се сусрећемо са различитим облицима истих слова, или пак сличним (или готово истим) облицима различитих слова. На пример, најтеже је било разликовати честе самогласнике „a“, „e“ и „o“, јер њих ауторка готово свуда пише на исти начин.

Када формална, графемско-текстуална анализа не покаже резултате, прибегавало се наравно *контекстуалној анализи* садржине текста и то на основу редова који претходе или који следе, или пак на основу читавог поглавља. Таква анализа је често показивала добре резултате, иако су се дешавале грешке, то јест да наслућена реч није била она права и да нас је контекст „навео на странпутицу“. У ствари, та чињеница показује неисцрпно богатство књижевног текста чија *семиоза* и продуктивност надилазе очекиване контекстуалне назнаке. У том смислу Вишња Крстић истиче да је током декриптовања најважније да се изнађена решења не узимају за готова, већ да се константно преиспитују: „У више наврата сам, на основу одређене речи, коју сам наводно разумела, покушала да протумачим остатак реченице, да би се на крају испоставило да баш то за шта сам била сигурна, заправо није тачно.“

Трећи, најшири и најдубљи захват у процесу декриптовања јесте *културолошки фон* када је потребно да истраживач, на основу ужег контекста задатог текста, покрене сва своја енциклопедијска знања, као и знања о самој ауторки, у циљу одгонетања проблематичних делова. Највише је помогло познавање историје, и то историје идеја и религија, затим географије, социологије и антропологије – управо оних „помоћних“ наука у књижевним истраживањима на којима инсистира француски компаратиста Данијел Анри Пажо (Daniel-Henri Pageaux). У случају светске путнице Јелене Димитријевић која је свуда путовала отвореног срца и све цивилизације проматрала духовним очима, у потрази за, како сама метафорично каже „драгим каменом знања на врху Хималаја или бисерном шкољком на дну Тихог океана,⁶ таква интердисциплинарна компаративна метода се поставља као неминовна и обавезујућа.

У огледу *Компаратистичка чињеница*, Пјер Бринел (Pierre Brunel) предлаже три закона компаративне методе од којих је први закон *појављивања (loi d'émergence)* који се односи на уношење страних речи, израза, па и целих реченица у текст матичног језика.⁷ Управо то чини Јелена Димитријевић у свом путопису да би истакла неку локалну особеност или аутентичну боју, а то је оно што је свим нашим истраживачима током декриптовања задавало муке с речима на страном језику, најчешће енглеском и француском, али и на пример санскриту, написаним на ћирилици или латиници! Тако Марија Булатовић истиче да су јој кључне потешкоће биле речи страног порекла исписане латиницом, а каткад и ћирилицом, чији се смисао врло често и није могао наслутити – нпр. „топи“ (*topee*), „кули“ (*coolie*) „валчарс“ (*vulturs*), храм Цаганат, „*Jagannat* или *Jaggrnat*, санскритски“ итд, затим употреба неуобичајено скованих речи и архаичних синтагми (нпр. *ручкано доба*, уместо *доба ручка*), као и културолошки називи и феномени, разни егзотични топоними, имена владара, лична имена, архаизми и туђице („сокла“, „хамамцик“, „оберлихт“). Вишња Крстић подвлачи да се све те квалитативне разлике у адаптацији страних речи и фраза у рукопису Јелене Димитријевић морају сачувати и у дигиталној верзији текста. Међутим, појава ксенизама није само извор потешкоћа, већ и окидач за дубља културолошка и антрополошка истраживања. Као најинтригантније и најизазовније тренутке декриптовања Марија Булатовић издваја:

- речи које имају културолошко-антрополошки контекст, а којих је, сасвим очекивано, било напретек (леви и десни контекст речи у тексту, као и брижљива претрага референтних портала на интернету, били су од највеће користи у декриптовању);

- подсећање на неке речи и изразе које нису данас у нарочитој употреби – колоквијализми, архаизми, дијалектизми („шалоне“, „уметрити“, „роморити“, „мене украде сан“, „ћерт“, „врвци“ „во касач“, „мелшпајз“), а које у свом звуковно-значењском склопу имају поетску функцију;

- речи које практично имају статус неологизама („ручкано“, „лакосани“, „плаћајући гост“, „једноверка“), али које, опет, не делују стилски рогобатно (нпр. реч „лакосани“);

- и на крају, *лепоту декриптовања чинило је едукативно откривање речи* које упућују на разне митске, културолошке и антрополошке, а за читаоца имаголошке светове и просторе („чота-хазри“, „бора-хазри“, „тифин“, „еке“, „кули“, „доти“,

„панка“, „пардах“, „зенан“, „тонге“, „курума“, „бетел“, „кари“, „саказ“, „ним“, „тамарис“, „лојтра“, „рагастов“, „пеплон“, „мендил“).

Управо је, чини се, овај језичко-културолошки аспект био најподстицајнији за све наше декриптографе који су имали прилике да обогате свој лексички фонд истражујући бројне колоквијализме, дијалектизме, неологизме, позајмљенице и архаизме у српском језику прве половине XX века и то на примеру рукописа једне српске књижевнице. Такво „едукативно откривање речи“ и израза који „у свом звуковно-значењском склопу имају поетску функцију“, како вели Марија Булатовић, јесте управо један од крунских савета које је још пре готово пет стотина година француским песницима прокламовао Жоашен ди Беле (Joachim du Bellay) у познатом националном прогласу *Одбрана и богађење француског језика*. За данашњег читаоца-истраживача језик и стил Јелене Димитријевић имају драж новине, јер уметнички *онеобичавају* савремену језичку стварност подстичући тако стицање нових знања и то не само из лингвистике или историје језика, већ из различитих области људског материјалног и духовног деловања.

Но, вратимо се још једном проблемима декриптовања. Све потешкоће тог захтевног рада можемо сумирати у неколико тачака:

1) *Квалитет мастила*: места замрљана мастилом, просутом течношћу, текст писан другачијом бојом мастила, или места која су напросто избледела, те је тешко протумачити реч;

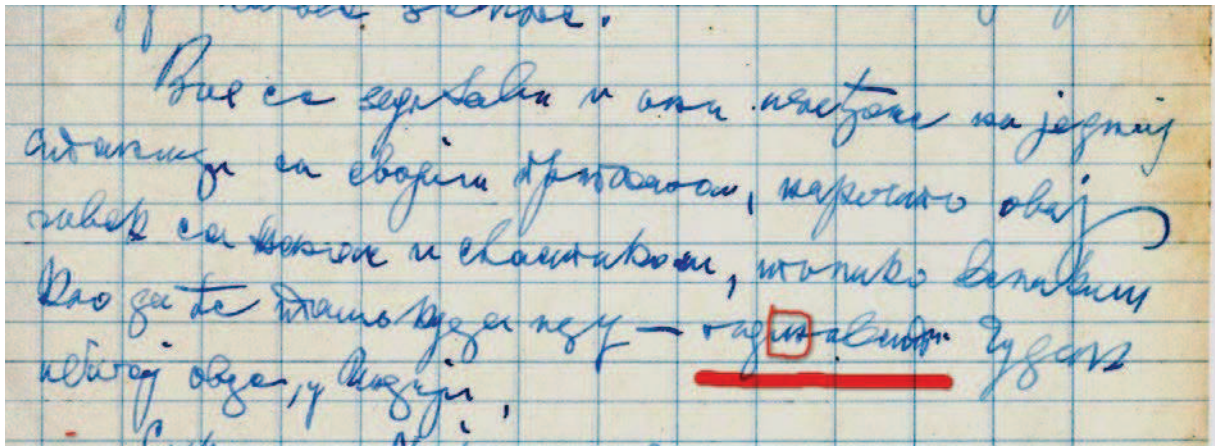
2) *Смер и угао писања*: текст који је често густо исписиван уз леву или десну маргину (очигледно у недостатку папира) па му је компликовано одредити смер читања – на шта се наслања, а на шта надовезује – или, пак, текст исписиван између редова, а који притом није прецртан, па некад није јасно да ли је тај уметнути текст ауторкина „коначна верзија“. Те додатне исправке делују доста збуњујуће за декриптографа тим пре што су некад читаве реченице и пасуси прецртани и кориговани, па долази до разних преклапања кад није лако утврдити финалну верзију;

3) *Прекинут текст/смисао*: текст који је прекинут, односно недоречен, најчешће због стилских исправки у реченици, дописиваног и брисаног текста; Јелена Димитријевић је, према сопственим речима, непосредно бележила утиске на путу у не

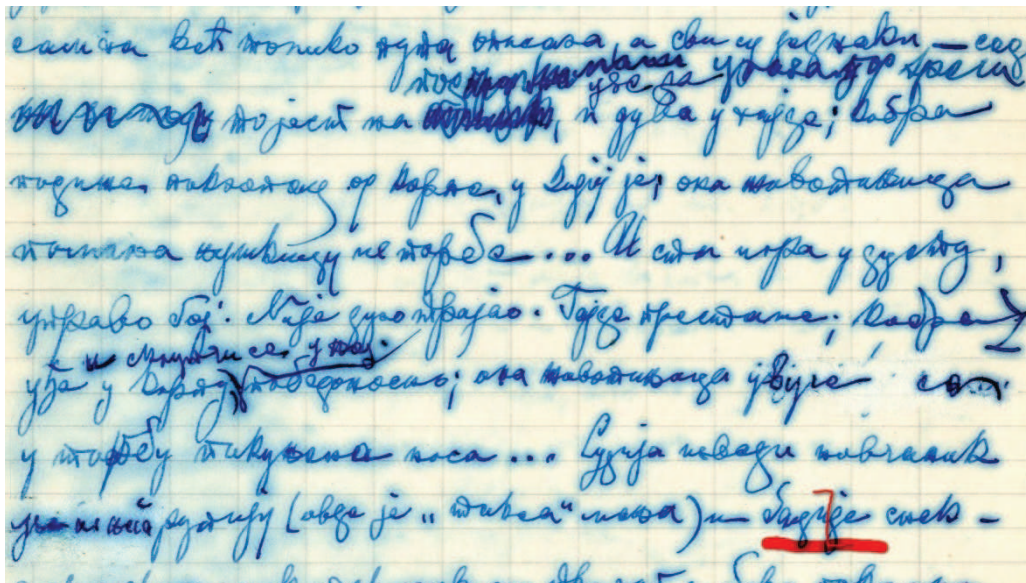
толико оптималним условима, те није имала времена за накнадну ревизију и уобличавање читавог текста. Отуда су неке сложене реченице остале недоречене, непотпуне, те стога асемантичне и асинтаксичне, тако да би се само из контекста и стила Јелене Димитријевић могло наслутити како би изгледала „заокружена“, целовита реченица. Дешава се да једна реченица, започета при дну стране и настављена на следећој, буде нелогична и смислено недовршена.

4) *Расложене речи*: пермутована слова у речи, развучено написане речи или речи које су растављене на слоге, затим неуобичајено скраћивање речи због недостатка простора на папиру. Дешава се, на пример, због брзине писања, да један слог „одлута“ ка следећој речи тако да се чини да је саставни део те друге речи, што на савесног декриптографа делује не само збуњујуће, већ и фрустрирајуће. Срећом, дванаест очију виде много боље него двоје, па су и овакве дилеме успешно разрешене.

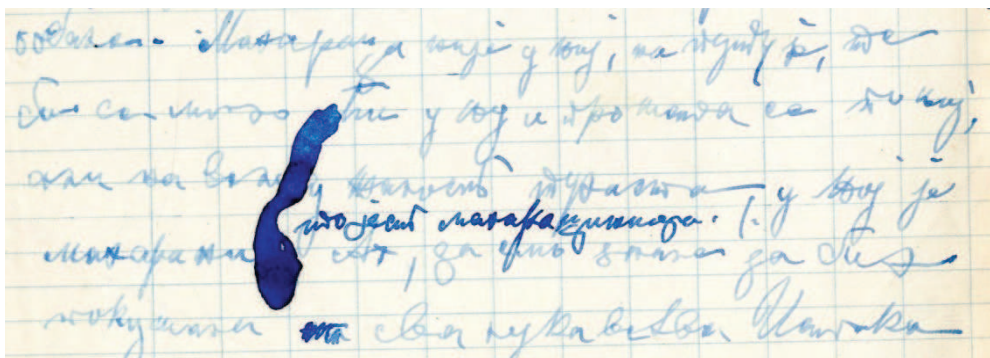
У прилозима дајемо неке странице рукописа на којима се најбоље види све што је до сад речено.

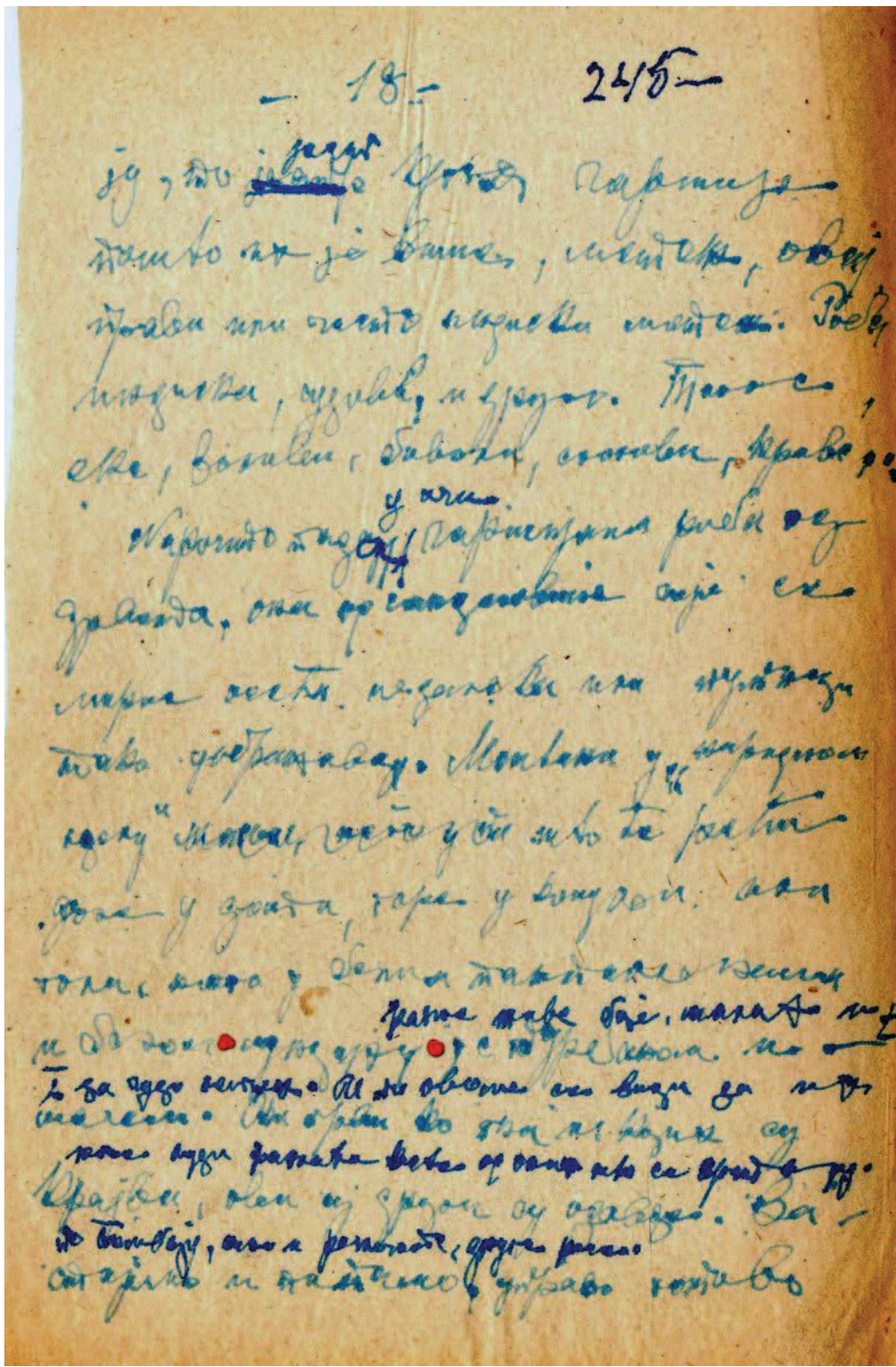
Слика 2. Пример јасно исписане речи „годиновати“, али где су два слова срасла (и и н). Овде је проблем у успостављању смисла представљала наведена архаична реч.

Слика 3. Пример „натписања“, писања између редова и прецртавања. Црвеном је обележен случај где су услед брзописа две речи срасле и једну „бације“ уместо „баци је“.

Слика 4. Пример разливеног мастила.

Слика 5. Лош квалитет папира, места замрљана мастилом, текст писан између редова другачијом бојом или дебелином мастила, или места која су напросто избледела, те је тешко протумачити реч.

Въпреки че, когато се намирам
вън от дома си, аз съм
успокоен и смирен.

«Като човек съм доволен, смирен
и благодарен, като като съм благодарен
към своите родители.»

Щом се ела в България от време
на време. И в България имаме много
много работи, работи са и в България
и в други и на много много работи
на България и България работи много
много са работи в България и в други.

од други. И в България работи. Това,
когато ела от България в България
други: това е работи в България.

Това ми работи на България. И това
България работи в България работи,
свои работи не работи, работи

Слика 6. Исто.

162 -
 Писању Београдина.

И ја с нама на нас гласају и њом одржавају
 ом; да ме видиш се иза у ом... Тимом ми се
 да издрже се свитковане свек-гарнер, него Водра:
 свитковане по својим одима. Сви стоје на друштву
 и издржи и ступани. Да, и ступани! Јер ова је у
 свитковане свиткована и нас Кизи није није на свитковане
 свитковане у француску", био на чврстак ~~на~~ и француску ^{у свитковане}
 А бар Водра свитковане своју француску, француску и француску,
 ону се погубава по свитковане. Тада он, Американици и
 Американици, ону се погубава француску од француску
 и свитковане. Витковане, а и француску свитковане: "Three cheers for the
 snake-star!" (француску: свитковане свитковане свитковане)!
 У свитковане се: Flip! hip! Hurrah!
 А свитковане-и француску, свитковане свитковане, и француску
 француску, уне да се буде француску свитковане свитковане,
 се ће се, француску, француску на - француску на...
 Да нас је неко француску француску, охитом си, да
 је као свитковане и нас свитковане свитковане.
 - Сваки по гласају! јера свитковане свитковане
 "на добру": и на свитковане свитковане свитковане да нас
 се гласају свитковане свитковане свитковане свитковане. Америка
 свитковане још и француску свитковане свитковане свитковане

Слика 8. Пример писања текста уз леву маргину са наставком у заглављу и на следећој страници.

-3- 230

и сиромаша сиромаша Срба. Нико
је дао не знам. Воле да се
вадне од вучине, оура да се сиромаше.
Туде сроче. ^{Епископа} и ја одседош
у сиромаша. "Благодати" ^{како једна} која, ^{како сиромаша}
што сиромаша ^{сиромаша}, која са сиромаша.
која, ^{сиромаша} - која, ^{сиромаша} сиромаша,
што са сиромаша, што са сиромаша,
сиромаша. Тој и држа, ^{сиромаша} се са сиромаша
сиромаша. На ^{сиромаша} ^{сиромаша} ^{сиромаша},
што и ^{сиромаша} ^{сиромаша} ^{сиромаша} -
што ^{сиромаша} ^{сиромаша} ^{сиромаша}, ^{сиромаша} ^{сиромаша} ^{сиромаша}
што ^{сиромаша} ^{сиромаша} ^{сиромаша} што је
што ^{сиромаша} ^{сиромаша} ^{сиромаша} - ^{сиромаша} ^{сиромаша} ^{сиромаша}
што. ^{сиромаша} ^{сиромаша} ^{сиромаша} ^{сиромаша} ^{сиромаша}
што ^{сиромаша} ^{сиромаша} ^{сиромаша}. ^{сиромаша} ^{сиромаша} ^{сиромаша} -
што ^{сиромаша} ^{сиромаша} ^{сиромаша} ^{сиромаша} ^{сиромаша}
што ^{сиромаша} ^{сиромаша} ^{сиромаша} ^{сиромаша} ^{сиромаша}
што ^{сиромаша} ^{сиромаша} ^{сиромаша} ^{сиромаша} ^{сиромаша}
што ^{сиромаша} ^{сиромаша} ^{сиромаша} ^{сиромаша} ^{сиромаша}

Слика 10. Пример писања и преправљања графитном оловком у недостатку мастила.

Међутим, још једном треба истаћи да је већина тешкоћа превазиђена захваљујући изузетном ентузијазму и прилежности свих који су на рукопису радили, јер смо пре свега уживали у чињеници да пред собом имамо један оригинални манускрипт писан пре готово стотину година, као и у томе да учествујемо у процесу његовог јединственог „рађања“ после толико година. „Муке одгонетања нечитког рукописа заменило је бартовско *задовољство у тексту*, као и радост откривања занимљивих обичаја и необичних житеља удаљених поднебља“, закључује Снежана Калинић. Али рад на рукопису за пасионираног филолога не носи само велико унутарње задовољство, већ и огромну одговорност према ономе што тек треба да доживи своје прво штампано издање.

Иако ће у завршној верзији какав читалац моћи да осети језик и стил, ритам реченице или лексичко богатство путописног текста Јелене Димитријевић, он не би требало да остане ускраћен ни за графички, писани аспект рукописа који је визуелно један текст *per se*, чије уникатно „ткање“ не може бити пренето никаквом штампом. Управо је то оно што Вишња Крстић препознаје као велику предност рукописног у односу на штампани текст, па отуда и предност филолога-истраживача у односу на „обичног“ читаоца: линеарна штампа не може да сачува све оне осцилације у рукопису узроковане различитим непогодностима, као ни просторну организацију текста на самој страници, што никако није занемарљиво. Како онда сачувати дух рукописа ако нам рукопис није доступан? Јер овде није реч само о бризи за формално-графички, фактографски аспект документа, већ и о начину и квалитету читања: дух рукописа, то јест писања као делатног чина производње, у директној је вези са духом читања као делатним чином рецепције. Отуда нам је овај рад на рукопису Јелене Димитријевић отворио потпуно нову духовну димензију читања и усвајања прочитаног, и тако нас значајно приближио личном, аутентичном духу српске списатељице.

О тексту

Највећи део дешифрованог текста односи се на Индију, тачније на утиске и фасцинације Јелене Димитријевић пред чудесима те древне земље којој је посвећено око 30 поглавља, што значи убедљиво највише ако погледамо структуру првог дела великог путописа: око 20 поглавља посвећено је Египту, а свега 12 Светој земљи (Палестини) и Сирији. Нажалост, од записа из Кине, Јапана, са острва Цејлон и Хаваја,

које је српска списатељица извесно посетила и о њима писала – на шта упућују бројне реминисценције и наводи (на пример, на једном месту наводи да је купила циркуларну возну карту за Индију и Цејлон) – остала су само два и то непотпуна поглавља из Јапана која су овом приликом декриптована: „О својим ужицима из Јапана“ (декриптовала Марија Булатовић) и „У земљи сунчевог рађања и Будиног смејања кад трешње цветају... Нико“ (декриптовала Вишња Крстић). Поред тога, о импресијама из Јапана сазнајемо из поглавља „На Тихом океану“ које је први пут засебно штампано у *Српском књижевном гласнику* (1930), док је поновљено, критичко издање са коментарима Ане Стјелје изашло 2014. године у 499. броју књижевног часописа *Багдада*.

Поврх тога, о готово свим посећеним местима сведочи и необјављена збирка поезије (остао је нацрт збирке у рукопису) под насловом *К Сунцу за Сунце – У паклу рај* где налазимо датиране песме, то јест егзотична места која су инспирисала Јелену Димитријевић на писање стихова: ту су између осталих „Пред остварењем сна“, поема настала у Ђенови уочи поласка на велико путовање, затим „Две Сфинге“, посвећена госпођи Ходи Шарави; следи „индијски циклус“ са поемама „Индија“ (написана у Београду, по повратку са путовања), „На Гангу кад Сунце изгрева“ (Бенарес),⁸ „Подне у Пури“ и „Вече у Пури“ (Пури, Бенгал), а потом и „јапански циклус“: „Гејша Нами-сан“ (Кјото), „У празник Трешњин цвет“ (Нико), „Spleen“, „Србија“ (Токио), „Јокохама“ (Јокохама), „На Тихом океану“ (поетизована верзија истоименог прозног поглавља у коме ауторка цитира, у ћириличној транскрипцији, неколико стихова традиционалне јапанске песме) и на крају „Хула-хула“ (Хонолулу, Хаваји). После „америчког циклуса“ („Шешир од Панаме“, „Њу-Јорк“, „После седам година“, „Посланица“) збирку затварају „Ђенова“ и „На Дан победе“, то јест почетна и завршна тачка прекоокеанског пута нашег „женског Магелана“. У рукопису постоје још три песме („После остварења сна“, „Бамбусов лист“ и „Чудно пиће – пут“, настале у Београду) које припадају другој књизи збирке *К Сунцу за Сунце*.⁹ У току је и декриптовање наведених песама које су у непосредној корелацији са референтним поглављима друге књиге путописа. Тако имамо с једне стране наративну, а с друге поетску интерпретацију чудесних утисака из Индије.

Најсажетију слику о свим импресивним дестинацијама пружају нам неуређене реминисценције Јелене Димитријевић из Епилога, у „свести која не тражи хронолошки ред“:

А сада док седим на обали мора којим сам пошла у Стари Свет, кроз моју свест пролетају оне силне земље из моје путне исправе које сам прошла, и оне силне воде из моје душе које сам препливала, Средоземно море – тамо где запљускује фараоново царство и Свету Земљу, Црвено море на оном месту где се раздвојило на двоје да прођу из ропства деца Израилјева; Индија, мајка наша, Кина, многовековна старица, Јапан, земља „излазећег сунца“, Америка, Нови свет, „седам мора и три океана“.

Мимо мојих духовних очију пролази летом све што су виделе моје физичке очи за двеста педесет и пет дана. Поред њих промичу не само земље и воде, но и места: градови и села... Али ништа не пролази по реду, него преко реда: Токио пре Шангаја и Хонгконга; Шангај пре Каира; палестинска и сиријска села и засеоци пре египатских. [...] Хонолулу појављује се пре Сингапура, Лос Ангелес, Холи Вуд после Панамског канала и Великих Антила! Њу Јорк видим одмах после Калкуте, Пури и Мадрид пре Делхија, Агре и Џајпура...

Са свих тих места ауторка је сасвим извесно оставила и неки запис, а не само јаке утиске у сећању. Уз то, наилазимо и на експлицитне наводе да је нешто било написано, као што је на пример несвакидашње искуство преласка датумске границе у Тихом океану: „Двеста педесет пет дана! ... Било би двеста педесет пет дана да нисам на своме путу имала два пета маја, две среде у два дана – узастопце... Онај један дан добила сам на Тихом Океану, *као што сам вам о томе писала*.“ Међутим, до сада није детектовано у ком поглављу/писму Јелена Димитријевић говори о томе. С друге стране, неке референце су јасније као на пример: „Ја затворих телесне очи, али не могах духовне: пред њима ми се појави Калкута, Калин храм и Кала... Не, *да не понављам* каква је она и како ми је било кад сам је видела.“ Дакле, о богињи Кали и њеном храму ауторка зацело говори у поглављу „У Калкути“, међутим, то не можемо до краја утврдити, јер нам у рукопису недостаје то референтно поглавље. О недостајућим главама друге књиге путописа говоримо у наставку.

Вратимо се сад структури текста декриптованог рукописа. Од наведених 30 глава из Индије недостаје безмало девет за које је Јелена Димитријевић написала наслове на омотима (поглавља су пакована у папирне завоје) уз напомену „треба да се напишу“, стога данас нисмо сигурни да ли су та поглавља изгубљена, засебно штампана у периодици или у ствари никад нису ни била написана! То су листом: „Од Бомбаја до Калкуте“, „Агра и њене лепоте (Таџ махал)“, „У светоме граду Бенаресу“,

„На Гангу кад сунце изгрева“,¹⁰ „У палати бенареског махараџе“, „У Калкути“, „Дарцилинг – прилаз Хималајима“, „У старом Мадрасу“, „На острву Цејлону“. С друге стране, на омотима у којима су завршена поглавља, ауторка је испод наслова стављала назнаку „готово“. Тако је до нас стигло 19 готових „индијских“ поглавља уз Епилог који затвара овај фасцинантни пут око света и из којег се ретроспективно заправо види где је све српска списатељица била и о чему је писала. У наставку следе наслови тих декриптованих поглавља, који у ствари чине четврти одељак интегралног текста „Пут Индије“, уз нумерацију саме ауторке, из чега се опет јасно види колико поглавља недостаје:¹¹

VI Пред Капијом Индије

VII Бомбај – Капија Индије

VIII У Хотелу Дерби

IX Острво Елефанта

X Бомбај „Краљица Истока“

XI Рау Бабу и почести Србији

XII Моја Рупија и Снек-Чармерове гајде

XIII Чаробни Исток

XIV Куинс Род Барнинг Гат (Краљичин пут Спалиште у Бомбају)

XV Куле Тишине

XVI Први пут возом кроз Индију

XVII По градовима раџа и махараџа у Раџпутани

XVIII Делхи, главни град у Индији (*непотпун*)

XXVIII У Калкути, Тагорова кућа без Тагора

XXIX У посети Тагору у Сантиникетану

XXX ???

XXXI Пури

XXXII Храм Џаганат – Пури

XXXIII Хиндуске удовице

XXXIV На Бенгалском заливу у сунчев залазак

Епилог (Ђенова, 30. јули 1927)

Следећи овакву нумерацију, може се закључити да је девет горенаведених недостајућих глава („које треба да се напишу“) требало овде да заузму места од XIX до XXVII поглавља, али коначну верзију ауторка није стигла да уобличи. Тако и у самом рукопису постоје недоследности и „оклевања“ када је нумерисање у питању. Од свих наведених глава само су две дочекале своја штампана издања и то у епистоларној форми, као *Писма из Индије*: прво писмо, датирано из Мадраса од 11. марта 1927. у ствари је глава XXVIII „У Калкути, Тагорова кућа без Тагора“, док је друго писмо, такође из Мадраса од 12. марта 1927. у ствари глава XXIX „У посети Тагору у Сантиникетану“. Ова два писма објављена су први пут већ 1928. године у издању Народног универзитета у Београду, док ће се ново издање, које је приредила Ана Стјеља, појавити тек 2017. године и то са преводима на енглески и хинди језик. Једина разлика између штампаног текста *Писама* и рукописног текста путописа јесте одсуство наслова у *Писмима* (који су извесно накнадно дати, кад је ауторка спремала јединствен текст путописа) и одсуство, то јест брисање датирања у путописном тексту.

Дакле, јасно је да је Јелена Димитријевић своје бележење утисака првобитно замислила у форми писма, а да је *a posteriori* радила на припреми текста за „путописну“ верзију. У тим писмима српска светска путница обраћа се својим земљакињама, пријатељицама и интелектуалкама, дакле женском реципијенту, и то специфично уписивање адресаткиња у текст наглашава очигледне феминистичке намере списатељице да комуницира са српском женском читалачком публиком.¹² Ти знаци, то јест остаци епистоларне структуре где се као референтни адресати појављују жене, не изостају ни из финалног текста путописа, па тако у првој књизи наилазимо на екскламације: „*Драге моје!* [...] ми смо боље од њих, ми пишемо, мис Мими мисионарске извештаје, ја својим пријатељицама писма, то јест, бележим своје утиске мислећи на своје пријатељице) [...] Ах, *кад бисте знале...* [...] ја се сетих оних *наших* разговора у Колу српских сестара...”.¹³ Дијалогски дух феминистичке преписке наставља се и у необјављеној другој књизи, то јест у нашем дешифрованом рукопису, некад чак и врло непосредно: „Али све ово поменула сам у прошлом *писму*“, „Куле тишине, где се Парси сахрањују, то јест... Не, *то ћу оставити за друго писмо...*“, „Ох кад би могло моје слабо перо да опише Малабар Хил! Не себе ради, *него вас ради, моје миле*, тамо, далеко, далеко, – у мојој домовини којих се сећам...“, „Ах, да сте могле видети тог младића!“. На крају главе о посети Тагору у Сантиникетану, односно на крају другог писма из Индије, сазнајемо на кога су та два писма заправо адресирана: „Можда ће вам се учинити да је у ова два писма из Индије, *упућена вама, младим девојкама, студенткињама*, много појединости. Али није тако.“ Најзад, у Епилогу (који је датиран!) још једном се јасно види жар кореспонденције када откривамо да је Јелена Димитријевић преко своје воље примила неколико писама из домовине која су је стигла у Сан Франциску, на другом крају Земљине кугле. Нека су је ражалостила (смрт брата), нека обрадовала, нека изненадила, а нека баш наљутила кад каже: „Жао ми је што овим завршавам последње *писмо* с Пута око Света. *Али, ви сте криви, једна од вас* што је казала свету где ми може писмо стићи: на коме континенту, у којој земљи, на коме месту, на какву адресу.“

Уз то, оно што је типично за Јелену Димитријевић, још од пута у Солун (1908) и Америку (1919/20), преко посета Египту, Палестини и Сирији, јесте занимање за жене, за њихов начин живота, обичаје и друштвени положај. Како примећује Биљана Дојчиновић „свугде и на сваком путовању, од Америке, преко Египта, па до Сирије, њој је статус жена примарно питање.“¹⁴ Наравно, тако је и у Индији – на пример, цело једно поглавље посвећено је хиндуским удовицама, док поменута песма „На Гангу кад сунце

изгрева“ на језгровит и ефектан начин не само да сумира лајт-мотиве из земље чудеса („букте ломаче“, „трепере свеће и олтари“, „звоне сићана храмовска звона“, „звече таламбаси“, „Кришна-Хари! Кришна-Хари!“), него исказује ауторкин отворен протест против мизерне судбине сасвим младих удовица, готово девојчица, судбине коју им нису доделили богови, већ онај за кога се оне тим боговима моле:

Ох, проклете сте!
Не од Бrame, не од Кришну, не од Сиве,
Ни од Сивине осветљивице – жене, Кали,
Већ од онога кога вам срце и воли и жали,
За чију сурову душу моли се душа ваша
Нежна и мека:
Проклете сте од човека.

Ишле сте у смрт с оним што вам је значео живот;
Живе сте скакале у огањ за њим мртвим на ломачи.
О, да грднога срама!
Казна...
Црна је лица, презрена, крива је за смрт мужа свога
Индуска удовица.¹⁵

Слично је пре тога Јелена Димитријевић, доследна и ватрена феминисткиња, стала на страну младих Туркиња када је у роману *Нове и Писмима из Солуна* потказивала саможивост и осиноност њихових љубоморних мужева, јер „... ово [велови, кафези, хареми] женама није дошло из светог Корана, већ из глава љубоморних мужева“.¹⁶ Тако и Хиндускиње нису проклете од Бrame, Вишну, Шиве или Кали, већ од мужева „несвесних за свој међу гресима вековни највећи грех, и за свог века грдан срам.“¹⁷

Јелена Димитријевић често пореди жене различитих вера или култура, нарочито њихове ношње, држање и понашање. Тада до изражаја долази њена склоност ка описивању детаља и посматрачки дух достојан једног реалистичког писца. У наставку доносимо кратак одломак из декриптованог рукописа у коме су сумиране сличности и разлике између хиндускиње (браманке), индијске (аријевске) муслиманке и египатске (семитске) муслиманке:

На улици или по улицама [Бомбаја] *највише ме занимају жене*, и хиндуске и муслиманке, аријевке – и једне и друге, по раси, а различите, грдно различите по вери. Јер док прве имају стотину богова и божанстава, друге само Јединог Бога и Мухамеда, послатог од Бога. На Хиндускињама је сари, нешто као у античких Гркиња пеплон, доле формира сукњу, дугу до пета, горе покрива струк и пребачен преко главе оставља једну десну мишицу голу, а, у неке, и дојку...; док су муслиманке у дугачким гаћама с горњом хаљином до колена и покривене главе – ретко и лица. Босе, и једне и друге, са гривнама и око руку и око ногу, с прстењем руку и ногу, с обоцима и на ушима и на ноздрвама – нека у левој ноздрви, нека у десној, а нека у обе. Као да им никад није потребан „мендил“, или боље да кажем „српски“ „шнуфтикла“. Египат, египатске жене из народа, а опет нису као египатске, чак ни муслиманске јер иако су једне вере, муслиманке, сасвим су друге расе: оно семићанке, а ово – аријевке, или како се некад говорило, аријељке. Али очи! Ни у једних нисам видела оваквих очију као што су у Хиндускиња из прве касте. Не што су црне и сјајне као презреле оливе, него што су овако замишљене и овако тужне. Да и замишљене иако немирне, лутају негде, по унутарњим световима. Као да су сви светови боли и сва туга овога света нашли станиште у очима ових жена.

Уз феминизам, треба истаћи и ауторкин антиколонијализам који прикривено или очигледно провејава кроз цео путопис, а можда најексплицитније у следећој строфи из поеме „Индија“:

Како бих, како бар вођа да сам,
Не свима,
Само овима
Што јарам носе као во
(Јер нит' се буне нити пркосе;
Ил да пробудим њих – Исток клет –
Што верујућ у фатум заборавише чак и датум
Кад им је јарам метнут на врат.
И као волови што рикну,
Они да викну:
„Напоље, уљеци, с наших дедова тла,

Старог, великог, светог тла!“

Громко да викну да се пробуди поново зачмали свет.¹⁸

Посета Тагору за Јелену Димитријевић била је једна од најузбуљивијих и најдирљивијих епизода на путу око света, попут посете египатској принцези Ходи Шарави у Каиру или царици Зенаиди (од 128 година!) у палати Харун-ал-Рашид у Дамаску. Утолико пре, јер је она индијског писца посетила у његовом аутохтоном, природном окружењу које креира јединствен и потпун утисак: „Кад бих видела Тагора у његовом Сантаникетану, мени би било исто онако како је било онима који су имали срећу да виде Толстоја у његовој Јасној Пољани.“¹⁹ Колико је неки пејзаж, неко референтно окружење или неки ситуациони фон код Јелене Димитријевић често у првом, а не у задњем плану, говори чињеница да она врло често пореди те удаљене пределе, људе и језике са сопственим, српским поднебљем. У тим тренуцима се национално и интернационално стапају у једној имагинарној, али кохерентној визији: када је млади хиндуски студент Кришна, њен вођа до Тагорове куће, наглас прочитао једну песму у оригиналу на бенгалском дијалекту, Јелени Димитријевић би веома пријатно да га слуша „толико што ми бенгалски језик, као и индустански по нагласку много личи на наш језик, како се говори у Македонији“ или кад посматра урођеничке беле куће у густом растињу „мени се учини да сам негде у нашем селу са раштрканим белим кућама у зеленилу, па ми би пријатно...“²⁰ Ово искуство са околином је можда остало јаче утиснуто у ауторкин духовни споменар од самог сусрета са великим Поетом, јер овај је у том тренутку био болестан, малаксао, а слабо је и говорио (то није био говор него „болесничко стењање“, пише Јелена Димитријевић). Међутим, из поштовања према некоме ко долази из далека, и још из јуначке Србије, Поет је пристао на виђење, макар и кратко. Посета је трајала пет минута и сам сусрет је описан у једном пасусу!

Словенско гостољубље и српски слободарски дух јесу атрибути које Тагор, али и цео индијски народ приписује нашој земљи, оно по чему је цени и препознаје, а што усамљеног путника у туђини чини поносним: „Јер великој Индији импонује мала Србија; а њу узимају као идеал за остварење својих идеала.“²¹ Тако је Јелена Димитријевић добила за водича једног Хиндуса Бомбајца, чиновника Индијске банке који је указао све почести Србији: „Кад тај чиновник, Рау-Бабу, како ми се доцније представи, виде из моје путне исправе а и из кредитног писма франко-срб. банке, у Београду, престоног града државе С.Х.С., он ме упита која је то земља; и кад ја поменух

Србију, он устаде, склопи шаке као катанци у молитви, прислони врхове палчева на усне, а кажипрстију на чело и дубоко се поклони. Поклонио се преда мном, али не мени, него 'Давиду што је био бој с Голијатом и надбио га': поклонио се Србији. И тада, у почаст Србије, понуди се мени, њеној кћери – како сам рече – за вођу.“ Мало касније неће изостати исте почести од женских чланова Рау-Бабове породице приликом посете његовој кући: „Нарочито су мене распитивале о мојој далекој и егзотичној земљи, о Србији, њима егзотичнијој него Енглеска. Јер Рау-Бабу их је већ припремио и казао им да је бој био, тек пре неколико година Давид с Голијатом. Оне су се клањале мени у којој су гледале Мајку Србију.“

Поред искреног родољубља, књижевно-уметничког ентузијазма, оријентофилије, феминизма и антиколонијализма, оно што на свим меридијанима света заокупља мисао и пажњу Јелене Димитријевић јесте час смрти и начин на који се различите вере, културе и цивилизације односе према њој. Тако у Египту – Пирамиде, у Палестини – Свети гроб и Омарова џамија, а у Индији – Краљичин пут Спалиште и Куле тишине остављају неизбрисив утисак на нашу списатељицу. Неумољивост свеопште пролазности и пропадљивост материјалног најупечатљивије се очитује у хиндуском обреду спаљивања мртваца на ломачи под отвореним небом или, још пластичније и језивије, у староперсијском обреду излагања мртвих тела стрвинама у за то посебно намењеним Кулама тишине. „Нигде се оволико не мисли, не размишља о материјалном ништавилу, као кад се седи крај ломаче и гледа у пламен што ништи оно што је материјално.“ Читајући те редове, чини нам се да је Јелена Димитријевић, Српкиња и космополиткиња, у свом духу усвојила трагику пролазности, јер пред тим мртвачким буктињама, где се спаљују и дечји лешеве, „ја не осетих ни страха ни грозе. Напротив, само пожелех да умрем у Индији, и да будем спаљена на ломачи.“ То осећање је неће напуштати до краја пута кроз Индију, чак ни када у граду Пури буде изашла да посматра залазак сунца над чаробним Бенгалом, који би требало да буде најјачи утисак: „Али пре него што почне да залази, ја ћу да прођем Спалиштем тражећи место за ломачу. Ко ме? Себи. И јави ми се жарка жеља да у овом бенгалском граду умрем и да у Бенгалском заливу мој пепео почива.“

Међутим, иако „филозофски“ спремна за судњи час, наша списатељица убрзо схвата да није отпорна на грозоте нападања људског тела : „Док сам седела на Спалишту према ломачама, ја нисам ништа осетила; а кад пођох, колима: што се више удаљавах, све више осећах мирис људскога мяса и костију... И тек тада ми би тешко, врло тешко, и грозно...“, као и да није савладала древну бољку страха од смрти који се

интензивирао пред гротескним, застрашујуће одвратним призором сахрањивања Парса²² у Кулама тишине: „Заиста, ја не знам колико сам у колима седела и докле бих седела затварајући очи 'да не видим Смрт'... Исто као некада! Болест која је неком загорчавала живот више од половине његова живота и за коју је он држао да је, најпосле, умрла – устаје из мртвих! Чула сам, да неко који је у детињству имао падавицу, она му се може повратити у старости – при неком јаком душевном потресу. Па тако, ево, и ова болест... страх од смрти.“

Дубоко потресена и згрожена, Јелена Димитријевић ће већ сутрадан отпутовати, тачније побећи из Бомбаја не сачекавши одговор персијске принцезе Тате коју је писмом замолила да је прими: не би могла поднети да види из близа њену несвакидашњу елеганцију и лепоту, јер је и она смртна и колико већ сутра може постати плен тим грозним птичуринама! Међутим, до њиховог сусрета ће доћи неколико година касније на Међународном конгресу Савеза жена у Бечу (1930)²³ „где се представница Индијки појавила у свом црвеном свиленом сарију, украшеном бисерима и драгим камењем, улепшаном накитом који је заслепљивао очи. – Та Индијанка била је моја незаборавна пријатељица, угледна леди Дораб Тата, која је преминула, иако млада, тачно годину дана после Женског конгреса у Бечу.“²⁴ О изненадној смрти најлепше принцезе Парса, и уопште „краљице“ читаве Индије и чаробног Истока, наша списатељица је сазнала током боравка у Паризу 1931. године: „Умрла је у Енглеској. Као да је знала да ће брзо умрети, побегла је да је смрт не затекне у Бомбају...“²⁵ Та кобна вест биће јој инспирација да напише поему на француском „Привиђење“ (*Une vision*) која је први пут засебно објављена 1936. године, док је поновљено двојезично издање Ане Стјеље (са преводом на српски) изашло 2016. године. Иако је сахрањена у породичном маузолеју породице Тата у Лондону, у песничкој визији Јелене Димитријевић леди Дораб није „успела да побегне“ од судбоносних Кула тишине. У мистичном привиђењу, утвара се појављује под велом смрти, лишена свих земаљских чари. Када злокобна сенка смакне вео, указују се, уместо два бистра извора, две страшне јаме – две куле тишине на којима лешинари већ вребају свој плен... Дакле, и овде још једном наилазимо на поему која се показује као поетска транспозиција путописних поглавља XIII Чаробни Исток и XV Куле тишине.

На крају, треба истаћи посебно лековито дејство пута око света: „Ја сам путник који је пошао на далеки пут као тешки реконвалесцент, како телом, тако душом, а вратио се потпуно здрав“, закључује у Епилогу Јелена Димитријевић. Подстрек за светско, магеланско путовање могао би се наћи у неким књижевним узорима које

ауторка помиње, пре свега у Верновом (Jules Verne) *Путу око света за 80 дана*, али Јелена Димитријевић је срећнија што је двеста педесет пет дана путовала као независан путник, који је на тај начин стекао немерљиво духовно благо утисака и успомена, него да је, попут Филеаса Фога, добила опкладу у замену за ефемерне утиске са мора и мало копна. Када је реч о интересовању за „Мајку“ Индију, која чини, видели смо, највећи одељак путописа, није искључено да је српска списатељица била под утицајем Форстеровог (Edward Morgan Forster) романа *Кроз Индију* (1924) који је објављен две године пре њеног отискивања из Ђенове, а још извеснији је утицај Киплинга (Joseph Rudyard Kipling) који град Џајпур, присећа се Јелена Димитријевић, назива ружичасто црвеним због боје кућа, на шта му она одговара са лица места: „Ја не бих рекла да је баш ружичасто црвен, него шарен као обично градови на Истоку.“ Књижевна култура је свакако допринела и припремила идеју о пропутовању, али пресудни моменат био је сасвим личан: „Моја жеља да обиђем земљину куглу није била жеља, но мисао, која се појавила изненада, једног пролетњег дана пре више година. Прснула је као искра, не у свести, већ у срцу. После ми се учинила као жар који тиња под пепелом. И најпосле као пламен који се раширио, брзо узео да господари...“ Та истрајна мисао у срцу одвела је на пут око света нашу списатељицу, клонула духа и оронула тела, а вратила је опорављену и оснажену, са „ружичастим успоменама за сиве дане“.

У мору велелепних импресија које се *post festum* хаотично роје у свести Јелене Димитријевић, један утисак је, чини се, најјачи: „И тако непрестано, као на филму. Све је као на филму што је данас у свести, што прелета кроз свест као мува преко неба... Филм! Па, ипак, колико је и најбољи створен филм ништа према овоме који је био стваран, а постао илузоран.“ Потирање танких граница између сна и јаве, реалног и фиктивног, стварног и илузорног, најинтензивније се осећа после једног оваквог путовања, када у потпуности схватите барокну крилатицу да је живот – сан. У прилог томе, цитирамо и неке рембоовске, чак надреалистичке слике у свести Јелене Димитријевић: „Возови нису више возови, него неке фантастичне птице; нити су бродови више бродови, но некакве монстр-рибе летилице. Као да излазе из воде и секу је точковима као рибе крилима.“ На крају, ако би неко, после дугог и детаљног читања, погрешно схватио значај и смисао једног таквог прекоокеанског, слободног подухвата, Јелена Димитријевић у једној од завршних реченица разрешава сваку дилему: „Да ли се разумело да је ова моја 'печалба' *духовно благо*, ризница којој, кад не би било смрти, не би могао нико ништа – не само људи, него ни време?“

Закључак

Резултати процеса декриптовања рукописа Јелене Димитријевић показали су се нестварно задивљујући: од прве етапе декриптовања, када је текст деловао као нерастумачив хијероглиф, дошли смо до четврте етапе када је дешифровано око 95% добијеног рукописа, дакле готово целокупан текст. Требало је прећи трновит пут од графеме до интегралног текста, од готово нераскрчиве „шуме симбола“ до одгонетања њихових „присних погледа“, пробијајући се кроз густе слојеве писма, језика и стила с једне, те контекстуалног и културолошког плана с друге стране. За ширу читалачку публику свакако је највећи резултат и „откровење“ то што ће јој сасвим нов текст из једне прохујале епохе, који ефективно до данас није постојао, бити доступан за читање и тумачење. Ипак, непроцењиво је постигнуће декриптографа који су у директном контакту с рукописом доживели на стотине „откровења“, „епифанија“ и „наслада у тексту“ које је немогуће искусити у додиру са штампаном верзијом. Био је то безмало посао некадашњег ренесансног филолога који мења свет откривајући аутентичне списе. Само овде није реч о „препороду“ једног старог текста, већ о његовом *првом „рођењу“* који не би био могућ без мајеутичке вештине филолога-декриптографа.

На крају, настојали смо да кратким прегледом садржаја рукописа друге књиге *Седам мора и три океана* приближимо будућим истраживачима и читаоцима богатство и значај путописа Јелене Димитријевић за српску књижевност и културу: наиме, у овом тексту наша мала, али не мање вредна култура води активан интеркултурни дијалог са културама и цивилизацијама целе планете Земље у једном бурном историјском тренутку. Уз то, српска списатељица покреће низ деликатних питања око неких кључних филозофских идеја као што су национализам, космополитизам, патриотизам, феминизам, антиколонијализам, најзад смрт и ништавило. То је већ довољно аргумената да се схвати, за почетак, неопходност објављивања друге књиге, која је уосталом још живописнија од прве и представља њен логичан наставак. Колективни рад на декриптовању рукописа већ је донео свој први резултат, а то је „спасавање“ текста од материјалног пропадања за наш дигитални век. У скорој будућности очекујемо не само да друга књига путописа буде објављена, већ и да дочека ширу и продубљену
рецепцију.

¹ Текст је настао у оквиру пројекта бр. 178029 Министарства просвете и науке Републике Србије, *Књиженство, теорија и историја књижевности на српском језику до 1915. године*.

² Извор: <http://knjizenstvo.etf.bg.ac.rs/sr/authors/jelena-dimitrijevic>.

³ Philippe van Tieghem, *Dictionnaire des littératures*, avec la collaboration de Pierre Josserand (Paris : PUF, 1968), 1131.

⁴ Срдачно се захваљујем свим сарадницама на изузетно обављеном послу декриптовања у задатим роковима као и на свим корисним информацијама од важности за овај рад.

⁵ Међутим, ове графемске осцилације су присутне у ћирилској палеографској грађи. У XVIII веку тадашња писана латиница пресудно утиче на „коначно обликовање и морфолошко изједначавање појединих малих и великих слова писане ћирилице“. Тако на пример Јован Рајић у рукопису из 1755. године пише „тронога *m*“, а 1765. слично латинском писаном *m*; Вук Караџић пише велико слово *n* према Орфелиновом брзопису у којем то слово има латинични облик... Видети: Петар Ђорђевић, *Историја српске ћирилице: палеографско-филолошки прилози* (Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1987), 194, 199. Отуда је врло вероватно да поменути преплет ћирилице са латиницом у рукопису Јелене Димитријевић, који представља својеврсни графемски палимпсест, дугујемо бурној историји српског писма у XVIII и XIX веку.

⁶ Уколико није другачије назначено, сви цитати су из декриптованог рукописа Јелене Димитријевић (Народна библиотека Србије, Одељење „Посебни фондови“, сигнатура Р 540).

⁷ Pierre Brunel, „Le fait comparatiste“ in Pierre Brunel & Yves Chevrel, *Précis de littérature comparée* (Paris: PUF, 1989), 28–33.

⁸ Ова песма објављена је у часопису *Мисао*, књига XXXI, св. 5-8, 1929, 345-347. Доступно на: http://www.digitalna.nb.rs/wb/NBS/casopisi_pretrazivi_po_datumu/Misao/P-0409-1929#page/533/mode/1up.

⁹ Захваљујемо се Народној библиотеци Србије и одељењу „Посебни фондови“ на омогућеном увиду у рукописну заоставштину Јелене Димитријевић. Поетске бележнице заведене су под сигнатуром Р 542 и 543.

¹⁰ Поменули смо песму под истим насловом која је очигледно требало да добије свој наративни пандан, као што имамо на пример песме „Подне у Пури“ или „Вече у Пури“ које кореспондирају са декриптованим поглављима путописа „Пури“ или „Храм Џаганат – Пури“. О томе говоримо у наставку.

¹¹ Уводних пет поглавља за другу књигу путописа („Кроз Каиро и Порт-Саид, „Суецким каналом“, „Црвено море“, „Црвеним морем или Паклом и рајем“ и „У Адenu и Арапским морем“) постоје у Народној библиотеци Србије и декриптовани су у нашој четвртој етапи.

¹² О томе пише Магдалена Кох, *...када сазремо као култура...* (Београд: Службени гласник, 2012), 213–215.

¹³ Јелена Ј. Димитријевић, *Седam мора и три океана* (Београд: Државна штампарија Краљевине Југославије, 1940), 11, 30, 126, 213, курзив В. Ђ.

¹⁴ Biljana Dojčinović, „’Viloslovka’ putem oko sveta“ u: Jelena J. Dimitrijević, *Sedam mora i tri океана – putem oko sveta* (Београд: Laguna, 2016), 34.

¹⁵ Јелена Ј. Димитријевић, „На Гангу кад сунце изгрева“, *Мисао* (књига XXXI, св. 5-8, 1929), 347.

¹⁶ Јелена Ј. Димитријевић, *Писма из Солуна* (Лозиница: Карпос, 2008), 51.

¹⁷ „На Гангу кад сунце изгрева“, 347.

¹⁸ Јелена Ј. Димитријевић, *К Сунцу за Сунце – У паклу рај*, из рукописа НБС, Одељење „Посебни фондови“, Р 542.

¹⁹ Јелена Ј. Димитријевић, *Писма из Индије*, приредила Ана Стјеља (Београд: Digitalart company, 2017), 23.

²⁰ Ibid, 26–27.

²¹ Ibid, 17.

²² Парси су Персијанци који су пред муслиманском најездом, између VIII и X века, избегли у Индију да би сачували религију предака (заратустранство).

²³ О томе видети текст „Са конгреса“ објављен у часопису *Градина* (2015). Доступно на: http://knjizenstvo.etf.bg.ac.rs/attachments/work/1543/65_Gradina-64-65-2015-Jelena-Dimitrijevic.pdf.

²⁴ Jelena J. Dimitrijević, „Predgovor“ u: *Priviđenje*, poema, prevod s francuskog Ana Stjelja, dvojezično francusko-srpsko izdanje (Београд: Digitalart company, 2016), 21.

²⁵ Ibid, 22.

Извори:

Димитријевић, Јелена Ј. *К Сунцу за Сунце – У паклу рај*. Рукописна заоставштина, Народна библиотека Србије, одељење „Посебни фондови“, сигнатура Р 542.

Димитријевић, Јелена Ј. „На Гангу кад сунце изгрева“. У *Мисао*, књига XXXI, св. 5–8, 1929, 345–347. Доступно на:
http://www.digitalna.nb.rs/wb/NBS/casopisi_pretrazivi_po_datumu/Misao/P-0409-1929#page/533/mode/1up [15.09.2018]

Димитријевић, Јелена Ј. *Писма из Индије*. Приредила Ана Стјеља. Београд: Digitalart company, 2017.

Димитријевић, Јелена Ј. *Писма из Солуна*. Лозиница: Карпос, 2008.

Dimitrijević, Jelena J. *Priviđenje*, poema. Prevod s francuskog Ana Stjelja. Prevod „Predgovora“ Bojan Savić Ostojić. Dvojezično francusko-srpsko izdanje. Београд: Digitalart company, 2016.

Димитријевић, Јелена Ј. *Седам мора и три океана – прва књига*. Београд: Државна штампарија Краљевине Југославије, 1940.

Димитријевић, Јелена Ј. *Седам мора и три океана – друга књига*. Рукописна заоставштина, Народна библиотека Србије, одељење „Посебни фондови“, сигнатура Р 540.

„Димитријевић, Јелена“ у бази података *Књиженство*:
<http://knjizenstvo.etf.bg.ac.rs/sr/authors/jelena-dimitrijevic> [10.09.2018]

Литература:

Brunel, Pierre. „Le fait comparatiste“. In *Précis de littérature comparée*. Sous la direction de Pierre Brunel & Yves Chevrel. Paris: PUF, 1989, 28–55.

Dojčinović, Biljana. „’Viloslovka’ putem oko sveta“. U Jelena J. Dimitrijević, *Sedam mora i tri oceana – putem oko sveta*. Београд: Laguna, 2016, 11–44.

Ђорђевић, Петар. *Историја српске ћирилице: палеографско-филолошки прилози*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1987.

Кох, Магдалена. *...када сазremo као култура... Стваралаштво српских списатељица на почетку XX века: канон–жанр–род*. Београд: Службени гласник, 2012.

Tieghem, Philippe van. *Dictionnaire des littératures*. Avec la collaboration de Pierre Josserand. Paris : PUF, 1968.

Vladimir Đurić
Faculty of Philosophy
University of Niš

UDC: 003.076 Dimitrijević J.
821.163.41.09-992 Dimitrijević J.
Original Scientific Article
<https://doi.org/10.18485/knjiz.2018.8.8.5>

Seven Seas and Three Oceans (Second Book): on the Decryption of Jelena J. Dimitrijević's Manuscript

The article offers an insight into the process of decryption and the content of the second, unpublished travelogue *Seven Seas and Three Oceans* by the Serbian writer Jelena J. Dimitrijević. The first part of the article is dedicated to the challenges and difficulties during the process of decrypting the manuscript of Jelena Dimitrijević. Six researchers from the project team *Knjiženstvo* have been working on this process. The second part consists of an overview analysis of the decrypted text with an accent on the key moments of the poetics and aesthetics of Jelena Dimitrijević's writing. The main purpose of this article is to show the team results in the interpretation of a forgotten manuscript. Finally, the goal is to continue the affirmation of the rich opus of this Serbian writer and a world traveller, who in the last couple of years became the focus of many researchers, as well as the general public.

Keywords: decrypting, manuscript, reading, India, Jelena Dimitrijević